

ЕТНОЛОГИЈА СРБА У МАЂАРСКОЈ: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

БУДИМПЕШТА - БЕОГРАД, 2013

ЕТНОЛОГИЈА СРБА У МАЂАРСКОЈ:
СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Српски институт – Етнографски институт САНУ
Будимпешта – Београд
2013

SERBIAN INSTITUTE
Collection of Papers

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA
Collection of Papers, Volume 29

**ETHNOLOGY OF SERBS IN HUNGARY:
SITUATION AND PERSPECTIVES**

Editors in chief

Pera Lastić

Dragana Radojičić

Editors

Pera Lastić

Mladena Prelić

Secretary

Zoltán Bada

The content of the publication was accepted at the meeting
of the Editorial Board of the Institute of Ethnography SASA,
April 23th 2013

BUDAPEST – BELGRADE 2013

СРПСКИ ИНСТИТУТ
Зборник радова

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Зборник 29

ЕТНОЛОГИЈА СРБА У МАЂАРСКОЈ: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Главни и одговорни уредници
Пера Ластих
Драгана Радојичић

Уредници
Пера Ластих
Младена Прелић

Извршни уредник
Золтан Бада

Садржај зборника бр. 29 усвојен је на седници
Редакције Етнографског института САНУ одржаној
23. априла 2013. године

БУДИМПЕШТА – БЕОГРАД 2013

ЕТНОЛОГИЈА СРБА У МАЂАРСКОЈ: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Штампање зборника је помогао
Фонд Министарства за људске ресурсе Мађарске.

Уредници
Пера Ластих
Младена Прелић

Извршни уредник
Золтан Бада

Издавачи
Српски институт – Будимпешта
Етнографски институт САНУ – Београд

За издавача
Пера Ластих
Драгана Радојичић

Рецензенти
академик Војислав Становчић
др Гордана Благојевић

Превод (мађарски језик)
Золтан Бада
Пера Ластих

Превод (енглески језик)
Гордана Ристић

Лектор и коректор (српски језик)
Јасмина Станковић

Лектор и коректор (мађарски језик)
Ксенија Сушић-Марков

Компјутерски слог и штампа
Alfa Press Design Kft.

Тираж: 500

ISBN 978-963-08-8520-1
ISBN 978-86-7587-072-2

САДРЖАЈ

Предговор.....	7
Пера Ластих: <i>Етнолошка истраживања Срба у Мађарској и Српски институт</i>	10
Марија Киш: <i>Пола века истраживања етнографије и етнологије Срба у Мађарској</i>	17
Душан Дрљача – Младена Прелић: <i>На добром путу: Етнологија Срба у Мађарској</i>	23
†Ђуро Шарошац: <i>Сећање на оснивање „Јужнословенског базичног музеја” у Мохачу и сакупљање етнографског материјала међу Србима у Мађарској (1965-1999)</i>	38
Ђуро Франковић: <i>Митска бића у веровањима Срба у Мађарској</i>	45
Боривој Рус – Пера Ластих: <i>Етнографска истраживања међу Србима у Десци</i>	49
Драгана Радојичић: <i>Етнографски институт САНУ и сарадња са Српским институтом – Будимпешта</i>	59
Младена Прелић: <i>Етнички идентитет Срба у Будимпешти и околини: истраживања Етнографског института САНУ</i>	65
Мирослава Лукић-Крстановић – Мирјана Павловић: <i>Срби у Батањи: Истраживања Етнографског института САНУ</i>	77
Милеса Стефановић-Бановић: <i>Етнолошка истраживања на основу архивских извора Епархије будимске: значај и могућности</i>	85
Биљана Сикимић: <i>Преглед теренских истраживања Срба у Мађарској обављених у оквиру Балканолошког института САНУ, Београд (2001–2010)</i>	93
Јелена Јовановић: <i>Српска етномузикологија и музичка традиција Срба у Мађарској: стање и перспективе</i>	103
Коста Вуковић: <i>Основни приступ и циљеви пројекта „Слика и памћење – програм евидентирања, дигитализације и обраде старих и архивских фотографија о Србима у Мађарској”</i>	111

Золтан Бада: <i>Библиографија етнографије Срба у Мађарској: смернице за остваривање једног научног пројекта</i>	115
Ана Ковачова: <i>Резултати и искуства етнографских истраживања Словака у Мађарској</i>	125
ПРИКАЗИ	135
Борислав Рус: <i>Два часописа из едиције посвећене етнографији и етнологији националних мањина у Мађарској: Етнографија Јужних Словена у Мађарској (1975–1993) и Етнографија Срба у Мађарској (1997–)</i>	137
Золтан Бада: <i>Поводом стоте годишњице излажења једне књиге о Србима у Угарској (Велимир Југа: Срби у земљама свете круне Угарске)</i>	147
ЕТНОЛОГИЈА СРБА У МАЂАРСКОЈ: СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ (ПРОГРАМ НАУЧНОГ СКУПА)	153
ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ОКРУГЛОГ СТОЛА	159
ЗАКЉУЧЦИ	163
ETHNOLOGY OF SERBS IN HUNGARY: SITUATION AND PERSPECTIVES (SUMMARIES)	167
MAGYARORSZÁGI SZERBEK ETNOLÓGIÁJA: HELYZETKÉP ÉS TÁVLATOK (ÖSSZEFOGLALÓK)	179

Младена Прелић

Етнографски институт САНУ, Београд

ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ СРБА У БУДИМПЕШТИ И ОКОЛИНИ: ИСТРАЖИВАЊА ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ¹

Сажетак: У раду се излажу концепција и резултати досадашњих истраживања Срба у Будимпешти и околини у оквиру пројеката Етнографског института САНУ (Београд). Биће речи пре свега о два истраживања етничког идентитета, која је сама ауторка обавила међу Србима у селу Ловри (1989–1992) и у Будимпешти и четири оближња насеља (1995–1998), односно о две монографије које представљају за сада најобухватније резултате ових истраживања: *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века (1995)* и *(Н)и овде (н)и тамо: етнички идентитет Срба у Мађарској (2008)*. У раду се говори о њиховим циљевима и резултатима, као и о неким ограничењима, и о могућим правцима даљих истраживања.

Кључне речи: етнички идентитет, пројекти, Етнографски институт САНУ, село Ловра (Lórv) на Чепелу (Csepel), Срби у Будимпешти и околини.

Од самих почетака рада Етнографског института САНУ, који је основан 1947. године, било је истраживања која су се односила на етничку проблематику, али, можда неочекивано, та истраживања су била у другом плану у односу на, педесетих и шездесетих година прошлог века, доминантна антропогеографска истраживања и фолклористику, а од средине шездесетих и током седамдесетих година, и у односу на студије промена образаца традиционалне културе под утицајем процеса модернизације (пре свега, урбанизације и индустријализације).² Циљано истраживање етничких феномена у оквиру сталних пројеката или подпројеката Етнографског института који су пре свега посвећени том проблему почиње тек од краја седамдесетих и почетка осамдесетих година прошлог века, на иницијативу и под руководством др Душана Дрљаче.³ Она су концептуално била усмерена пре свега на истраживања Срба

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси (177027)*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² О раду ЕИ САНУ видети нпр. Прелић, 2008. Истраживања релативно малог обима предузимана су шездесетих година међу Русинима, Украјинцима и Словацима у Војводини. Такође, крајем 70-их година, обављана су истраживања међу Србима у Свињици у Румунији (исто, 17).

³ Иницијални елаборат на тему етнолошког проучавања исељеништва из Србије израдио је др Слободан Зечевић још 1977. године (Дрљача, Зечевић, 1981: 1), а пројекат је отпочео да се реализује 1980. године. Од тада до данас се одржао континуитет ових истраживања, некад у већем, некад у мањем обиму, упркос финансијским тешкоћама.

изван Србије.⁴ Током осамдесетих годна прошлог века појавило се веће интересовање за ову проблематику, па су се налазила и средства за систематичније истраживање проблема исељеништва. Тако смо средином осамдесетих година добили и прве етнoлошке монографије о Србима у Торонту, односно Чикагу. Ова истраживања су била значајна не само због теме, него и због теоријског усмерења на истраживања етничког идентитета у складу са савременим теоријама (Павловић, 1991; Лукић-Крстановић, 1992).⁵

Током 90-их година, фокус је више усмерен на Србе у суседним земљама који живе као национална мањина, посебно на Србе у Мађарској. За истраживање „прекоморских” средина није више било средстава, а рад на домаћем терену отежавали су етнички конфликти на територији бивше Југославије.⁶ Што се тиче проучавања Срба у Мађарској, односно Будимпешти и околини, до деведесетих година прошлог века постојало је у српској етнологији само неколико радова које су писали професионални етнологи, а и ти радови су били парцијални и нису рађени систематски – нпр. Тихомир Ђорђевић је 1909. године објавио записе с пута по Мађарској (Ђорђевић, 1984), а Слободан Зечевић је 1970. године објавио један чланак о обичајима Срба из околине Будимпеште (Зечевић, 1970).⁷ Истраживања Етнографског института САНУ која су се односила на Мађарску такође су отпочела као кратка спорадична истраживања – нпр. мешовитих бракова (Дрљача, 1990). Унапређивању истраживања Срба у Мађарској допринело је и постојање међуакадемијске сарадње САНУ и МАН и њихових Етнографских института. Такође, убрзо је, од почетка деведесетих година, успостављена и врло успешна сарадња са институцијама српске националне мањине.

Избор локације и проблема истраживања

Када сам 1988. године завршила студије етнологије, пружена ми је прилика да постанем спољни сараднику ЕИ САНУ. Случај је хтео да управо у то време добијем и могућност дужих боравака у Мађарској,

⁴ Наравно, увек има изузетака, рецимо, монографија о Пољацима у Југославији (Дрљача, 1985).

⁵ Поред ове две монографије, треба додати и неколико чланака Душана Дрљаче о Србима и Црногорцима у САД (Дрљача, 1989; 1990; 1998). О Србима у Калифорнији објављена је касније још једна монографија (Благојевић, 2005).

⁶ У периоду 1992–1996, Србија (Југославија) је била стављена под санкције УН, али се оне нису односиле на сарадњу сусудних држава везану за националне мањине, тако да та ситуација није онемогућила истраживања ове проблематике.

⁷ Поред тога, постојали су и записи образованих људи – аматера-ентузијаста, најчешће припадника заједнице, који описују »наше обичаје« са циљем да се »отргну од заборава и нестајања«, нпр. Павле Софрић (1903), Лазар Терзин (1987), итд. Треба такође додати и да се у оквиру Етнографског института МАН др Марија Киш годинама бавила проблемима обичаја Јужних Словена у Мађарској – па дакле и Срба – и да је објављивала радове и на српском језику, као и да је од 1975. године Мађарско етнографско друштво у сарадњи са организацијама националних мањина покренуло едиције које су се бавиле тим мањинама, на њиховим језицима. У оквиру едиције *Етнографија Јужних Словена у Мађарској*, било је више радова који су се односили на српску популацију.

захваљујући породичним околностима. После неколико разговора са др Душаном Дрљачом, постала сам сарадник управо на пројекту о Србима ван Србије, којим је он руководио. Др Душан Дрљача је сматрао да је то добра прилика да се тематиком Срба у Мађарској бавимо на систематичнији начин него до тада и предложио је да мој задатак буде израда сеоске монографије села Ловре, јединог села у Мађарској које има још увек српску већину,⁸ што би био и мој магистарски рад. Са овим се сложила и моја тадашња менторка на Филозофском факултету у Београду, проф др Мирјана Прошић-Дворнић. Само по себи, одмах се наметнуло да ће рад бити фокусиран на проблем етничког идентитета. Радило се о националној мањини са дугом традицијом живота на овом простору, о малој заједници која већ неколико векова успешно одржава свој посебан етнички идентитет, односно развија специфичне стратегије одржавања своје културне и језичке посебности, па се тај избор чинио као најлогичнији. За ову групу је (као уосталом и за све друге мањине које желе да одржавају свој посебан идентитет) етничка различитост свакодневно искуство. Поред тога, као што је поменуто, већ су у оквиру пројеката Етнографског института постојали радови о исељеништву који су „пробијали лед” у погледу примене савремених теорија о етницитету. Тако је материјал прикупљан и интерпретиран с обзиром на проблем етничког идентитета.

Теренско истраживање у Ловри (1989–1992)

После прелиминарних посета Ловри,⁹ и претходних припрема, теренско истраживање је трајало од децембра 1989. до септембра 1992. године, а у самом селу провела сам укупно дуже од 4 месеца, најчешће по 3-4 дана у континуитету. Поред интервјуа којима су у већој или мањој мери обухваћена готово сва ловранска домаћинства, податке сам добијала и у неформалним разговорима и путем класичног антрополошког метода „посматрања са учествовањем”. Са седам кључних саговорника разговарала сам често и исцрпно, а, на неки начин, сви припадници заједнице дали су свој допринос истраживању. Чињеница да сам у то време и сама делимично

⁸ Село Ловра / Lórév налази се на Чепелској ади на Дунаву, око 40 км јужно од Будимпеште. У време мог истраживања имало је око 350 становника, од чега 202 српске националности. Алтернативу овом избору представљало је насеље Батања / Battonya у Поморишју, које, према пописима становника представља насеље са највећим бројем Срба. За израду монографије Батање нешто касније су се определиле моје колегинице Мирјана Павловић и Мирослава Лукић-Крстановић – видети о томе њихов рад у овом зборнику.

⁹ Први пут сам посетила Ловру у априлу 1989. године. Имала сам писмо са препоруком тадашњег Савеза Јужних Словена у Мађарској који сам претходно информисала о својој намери да истаржујем ово село. Успоставила сам везу и са Етнографским институтом МАН, где сам наишла на велику подршку др Марије Киш. За свој иницијални „улазак” у Ловру, захвалност дугујем и породицама Вукајловић и Ластих. У почетку, док се захваљујући празницима и прославама у селу нисам упознала са свима и директно могла да уговарам интервјуе, до саговорника сам долазила тако што су ме они са којима сам већ разговарала одводили код рођака или комшија. За могућност дужег боравка у Ловри, захвална сам домаћинствима породица Вукајловић, Хранислав, Богдан, Драгојловић и Алексов / Симић.

живела у Мађарској помогла је да ме Ловрани прихвате као једну од својих и да буду можда и отворенији у одговорима на питања, него што би били да нису навикли на моје дуже присуство у селу.

Ловра, „једино српско село у Мађарској”: интерпретација резултата

Истраживање се, као што је речено, фокусирао на питање како функционише етнички идентитет, каквог смисла има за актере, и како се односи према другим аспектима културе. Концепт етничког идентитета преузет је од Фредрика Барта. Бартовски приступ подразумева да су етничке групе људске групе у интеракцији, које се разликују једне од других тако што у социокултурним процесима успевају да истакну и одрже симболичке границе. При томе, људи и културни садржаји могу да прелазе те границе, а да се постојање групе не доведе у питање. (Етнички) идентитет је ситуациони феномен, који се успоставља кроз спознају *другог*, различитог. Такође, иако представља одговор на питање – ко сам ја / ко смо ми? – тај одговор не мора да буде једнозначан и кохерентан. Идентитет, парадоксално, симболизује континуитет, али се такође може и мењати, зависно од околности (видети Barth, 1969).

Овим теоријским оквиром међутим нису обухваћени сви проблеми који су се јављали током истраживања. Када се нађе сам на терену, истраживач се неминовно двоуми око питања смисла целог свог истраживачког подухвата, проблема општег приступа, дистанце / емпатије са саговорницима, начина интерпретације резултата итд. У том погледу драгоцен је била књига Клифорда Герца (Geertz, 1973), која ме је усмерила на концепт саговорништва и једне врсте „културног превођења” искустава и разумевања Ловрана, као једне мале, вишеструко маргинализоване заједнице, која је ипак у многим аспектима део „нашег” света.

С обзиром да се рад односио на период XX века, поставило се и питање континуитета и промене културних образаца, као и питање на који начин истраживач може да реконструира прошлост, ослањајући се пре свега на сећање и памћење својих саговорника, на препричано, које је некад било виђено или проживљено, или је такође представљало сведочење из друге руке... С обзиром на старосну структуру мојих саговорника, определила сам се да покушам да реконструирам живот у селу током XX века. Такође ми се истраживачки провокативним учинило питање – колико се оно што саговорници говоре поклапа са оним што ја видим, са мојом интерпретацијом? С обзиром да је група малобројна, занимљиво ми је било и питање – колика је њена унутрашња интегрисаност, како се формира јавно мњење и како функционише ауторитет, пре свега у питањима идентитета и његовог чувања?

Оно што се јављало као истраживачки проблем, који вероватно није разрешен на одговарајући начин, је преклапање локалног и етничког идентитета и немогућност компаративног истраживања или проверавања неких дилема у суседним селима, или међу Мађарима у Ловри, за шта је постојала језичка баријера.

Крајњи резултат овог истраживања представља књига *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, која је публикована у Будимпешти (ССМ). Претходно је одбрањена као магистарска теза *Срби у селу Ловри поред Будимпеште у XX веку* у марту 1993. године на Филозофском факултету у Београду.

Први део књиге, уз историјски преглед насељавања Срба у данашњу Мађарску и кратак осврт на специфичности њихове културе, садржи и преглед конституисања мађарске нације, који даје спољни оквир (историјске, политичке и друштвене факторе) успостављања српског „мађинског” идентитета. У првом делу је укратко дат и осврт на процесе промена у мађарском селу у XX веку.

Главни део, који се односи на село Ловру у XX веку, има две целине. У првој, Хроника Ловре у XX веку, Ловра се посматра као једно од села у Мађарској. У њој се дају демографске карактеристике становника, материјални оквири и социјални живот села, са нагласком на процесима промена током овог века. У овај део текста, као његов интегрални део, уврстила сам велики број цитата (поглавље *Интерпретација животног искуства*). Претпоставка је била да субјективна интерпретација искустава и ставова има одговарајућу специфичну тежину и да је неопходна за целовиту интерпретацију једне мале културне заједнице. Сматрала сам да ће на тај начин интерпретација носити лични печат и истраживача и његових саговорника.

У другој целини, Ловра се посматра као специфично српско село, једино српско село у Мађарској. Акцент је стављен на етнички идентитет и његове симболе. Субјективни ставови о њему изнесени су у поглављу *Етничка свест Ловрана*. У одељку *Реализација симбола етничког идентитета* говори се о оним симболима који се могу запазити од стране спољног посматрача као оно што културу Срба у Ловри диференцира од већинског окружења – језик, лично име, верска пракса, годишњи циклус традиционалних празника, обреди прелаза током живота појединца, музика и игра. Дијахрона перспектива (мада се неминовно ослањала на реконструкцију у памћењу самих Ловрана), омогућила је праћење промена с обзиром на претпостављене факторе, као што су власт, закони, црква и друге институције саме мањине, установљена традиција, култура матичне земље. У интерпретацији је обрађена пажња на однос појединца и етничког идентитета (лични избор, с обзиром на васпитање, образовање, живот у етнички ендогамном или егзогамном браку), као и на однос појединца и колектива (како функционише колективна свест Ловрана, колико је група хомогена, који су критеријуми укључивања – искључивања појединца).

Циљ је био да се Ловрани у току једног века посматрају као група чија култура није статична, која чува, али и мења, преузима или ствара елементе своје културе, укључујући и етнички идентитет, чије чување односно губљење с једне стране схватам као њихов свесни избор, а са друге као последица околности у којима се налазе.

С обзиром да се ради о једној студији случаја, настојала сам да чињенице сместим у конкретан друштвени и историјски контекст, али нисам се упуштала у неке општије закључке, јер то није било могуће на основу једног описаног случаја.

Конципирање истраживања идентитета Срба у Будимпешти и околини

Наредно истраживање је представљало у једном смислу наставак, а у другом иновацију у односу на истраживање спроведено у селу Ловри. Проблем је проширен и на градску средину, као и на централне, а не само локалне институције националне мањине и на њихове идентитетске стратегије. Поред тога, истраживање је фокусирано на период деведесетих година прошлог века, који је истраживач могао непосредно да посматра. Био је то период интензивних промена, односно, процеса постсоцијалистичке транзиције мађарског друштва, што је обухватало комплексне промене на више нивоа (на пример прелажење на вишепартијски систем, отворено тржиште, отпочињање процеса ЕУ интеграција итд). Све ове околности биле су већ присутне током истраживања села Ловре, али нису биле директно у истраживачком фокусу. Паралелно са радом на терену у Ловри, међутим, већ сам пратила и живот српске заједнице у Будимпешти, и процес осамостаљивања српских институција, и улогу транзиције у трансформацији статуса ове групе. У исто време некадашња матична држава се распадала захваћена екстремним етничким конфликтима. У самом истраживању Ловре нисам се специфично бавила овим процесима, али они су представљали окружујуће околности значајне за разумевање студије тог случаја. Те спољне околности, укључујући и однос власти и политике према националној мањини и промене које су се дешавале током последње деценије прошлог века, у већој мери и директније су видљиве у овом другом истраживању. Као централни истраживачки проблем и даље је остало питање етничког идентитета.

Теоријски, и даље сам се ослањала на бартовски концепт идентитета, али сам осећала потребу за мало широм теоријском интерпретацијом и удубљивањем у појам идентитета којим сам се већ неколико година бавила. Због тога је теоријски увод био нешто опширнији, јер сам покушала да што прецизније одговорим на питање шта је етнички идентитет и како су се развијале и мењале парадигме о њему, пре свега у традицији социјалне и културне антропологије. Оно што ми се већ наметнуло као запажање током истраживања у Ловри је постојање специфичне емоције, као пресудног фактора припадности и доживљаја »свог«, који разликује етнички идентитет од »обичне« културне компетентности. Такође сам настојала да објасним парадокс самог феномена етничког идентитета, који се у теорији третира као социјални конструкт, често чак и као последица рационалног избора, док га у свакодневном животу карактерише снажна есенцијализација.¹⁰ С обзиром на актуелност тих питања, интересовало ме је и у чему је специфичност положаја етничких / националних мањина, посебно у источној Европи, као и где су границе њихових легитимних права с једне, и уз-

¹⁰ У разрешавање овог парадокса добро је дошла формулација и концепт „конструисаног есенцијализма“ (Cornell, Hartman, 1998: 89-90). У овом раду сам такође ближе одредила етнички идентитет, као један од социјалних идентитета, базиран на контрасту према другима, карактерисан метафоричним или фиктивним сродством (Yelvington, 1991: 168), другим речима, уверењем чланова етничке групе у заједничко порекло, иако оно најчешће историјски не може да се потврди.

роци честих покушаја »већинских« елита да та права негирају, с друге стране? Та врста питања није била дефинисана као истраживачки циљ у ужем смислу, али је представљала једну врсту личне истраживачке мотивације која ме је подстицала да се бавим овом проблематиком.

Теренско истраживање у Будимпешти и околним насељима (1995–1998)

Првобитно, идеја је била да се испитају саговорници који су у различитом интензитету везани за српску заједницу, да узорак буде 100 припадника (укључујући и оне који су на путу асимилације) и да се резултати квантификују. У току истраживања, одустала сам од овог концепта.¹¹ Количина информација добијена од прве групе саговорника (која се условно може назвати *тврдим језгром*, односно особама које недвосмислено себе сматрају носиоцима српског етничког идентитета, које кроз учешће у раду институција и друштвеном животу ове мањине учествују и у креирању политике идентитета) показала се довољном за једну студију. Првобитно, овај узорак је био замишљен као прва фаза истраживања, да би се затим ишло ка људима са двојним идентитетом, као и онима који су већ у одређеној мери или потпуно асимилловани. Остаје питање како себе дефинишу и на који начин свој идентитет изражавају они који не припадају *тврдом језгру* заједнице, што оставља и могућност да то буде проблем неког будућег истраживања.

Теренско истраживање обављано је у више наврата, од краја 1995. до почетка 1998. године.¹² Оно је обухватило српску популацију у пет насеља: Будимпешти, Сентандреји (Szentendre), Помазу (Pomáz), Калазу (Budakalász) и Чобанцу (Csobánka). Може се проценити да у овим местима има око 1000–1500 особа српске етничке припадности.¹³ Интервју је обављен са четрдесет пет припадника заједнице оба пола, различитих година и образовања. Истраживање је (супротно првобитној намери) било квалитативног карактера, али сам прибегла и квантификацији појединих одговора ради боље прегледности резултата. Могло би се рећи да је истраживање било „епизодног“ карактера, односно, није било стационарно када су у питању мања насеља – одлазила сам у њих само да бих обавила интервјуе, а стално сам била настањена у Будимпешти. Тако су се сазнања везана за етнички идентитет заснивала првенствено на етно-експликацији, односно

¹¹ Показало се да ми је за озбиљну интерпретацију квантификованих резултата добијених на већем узорку недостајала обученост, и да је квалитативно истраживање и интерпретација примеренија образовању које се подразумева за етнолога / антрополога. Такође, тешко је било допрети до довољног броја саговорника који би се могли сматрати асимиллованим, а у таквим случајевима се појављивала и језичка баријера, јер они више не говоре српски језик.

¹² И даље је постојала могућност приватних дужих боравака, а истраживање је током 1995–96. године било потпомогнуто од стране Министарства за просвету и културу Мађарске, а током 1997. године од стране Фондације за етничке и националне мањине из Будимпеште. У првом случају институција-домаћин био је Етнографски институт МАН, а у другом Самоуправа Срба у Мађарској.

¹³ У време мог истраживања сматрало се да пописи становника не дају егзактну слику броја мањина.

тумачењима самих саговорника, а ја сам као истраживач била у положају да ре-конструишем њихове погледе на сопствени идентитет на основу вербалних исказа. Већ је поменуто да су моји саговорници били припадници заједнице који представљају њено језгро – особе активне у друштвеном животу, најчешће везане за рад српских институција, са (по сопственој процени и процени окружења) више израженим етничким идентитетом. До саговорника сам и долазила преко српских институција.¹⁴ Разговор са тридесет мојих саговорника био је усмерен на одређен број тема које су детаљно обрађене (самоидентификација, породично порекло, избор брачног партнера и склапање брака, породични живот, етнички идентитет деце, употреба матерњег језика, религиозност и верски живот, суделовање у животу српске заједнице, двојни идентитет, етничка блискост и дистанца, празници у породици и српској заједници, познавање српске историје, однос према државним симболима итд.). Са петнаест старијих припадника заједнице обављен је отворен интервју који је подразумевао њихову интерпретацију сопствене животне приче са нагласком на искуствима „мањинског” живота у мешовитој средини. Истраживање је подразумевао и праћење рада институција (Српског демократског савеза и Самоуправе Срба у Мађарској, али и школе, културно-уметничких друштава, позоришта итд), као и присуство у време празника и прослава, колико је то било могуће. Такође сам током, тада већ дуготрајних, боравака у Мађарској стекла пријатеље међу припадницима заједнице, захваљујући којима сам кроз неформалне разговоре такође добијала врло корисне увиде у проблематику којом сам се бавила.

(Н)и овде, (н)и тамо: резултати истраживања међу Србима у Будимпешти и околини

Резултат овог истраживања је најпре била докторска дисертација одбрањена 2004. године на Филозофском факултету у Београду,¹⁵ а затим књига *(Н)и овде (н)и тамо – Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века* коју је објавио Етнографски институт САНУ 2008. године.

Поред теоријског, а затим и историјског увода и социодемографских података, у књизи се говори и о савременом положају и институцијама српске мањине односно о процесу њене реинституционализације током 90-их година, а најзначајнији део односи се на концептуализацију и симболизацију етничког идентитета.

И у овом случају сматрала сам да ће искази самих припадника заједнице унети једну додатну димензију у текст, која неће бити само илустративна, већ ће допринети потпунијем разумевању, али и могућности сопственог читавања смисла и разумевања ситуације припадника ове групе од стране читалаца. Зато је материјал који се односи на идентитет изложен

¹⁴ Велику помоћ у улажењу у локалне заједнице и задобијању поверења саговорника представљало је тада већ вишегодишње пријатељство са породицом Јакшић, односно протом Иваном Јакшићем (1910-2000), у то време парохом села Помаз и Чобанац.

¹⁵ Ментор је био проф. Иван Ковачевић.

директно, кроз ставове припадника српске заједнице, који су често и директно цитирани.

Претпоставка је била да се етнички идентитет може посматрати на нивоу свести актера и на нивоу његове видљиве симболизације. Савремено схватање етничитета полази од тога да се он заснива пре свега на одговарајућем декларисању групе или појединца. Зато је идентификовање припадника групе претпостављало пре свега његово / њено вербално декларисање.

Истраживање етничког идентитета међу Србима у Мађарској показало је да је самоодређење ове данас малобројне групе на први поглед веома чврсто и једнозначно. Символи припадности који су демонстрирани уобичајени су не само у овом региону већ и у многим другим случајевима – језик и религија, културно наслеђе, али такође и, што се можда ређе констатује и интерпретира у етнолошким студијама – уметничко стваралаштво); за дугорочно одржавање етничког идентитета од кључног значаја је и постојање разгранате мреже сопствених (пре свега културних и образовних) институција.

„Идеални модел Србина” који би се могао замислити као реализатор и носилац свих ових симбола (укључујући и „етнички чисто” порекло) у пракси се остварује на много флексибилнији начин, а у самој заједници се предност даје самосвести над културном компетенцијом и пореклом. Заједница у том погледу показује отвореност, али са друге стране, показује и отпор према хибридизацији идентитета, и често инсистира на јасној и недвосмисленој идентификацији. То се може схватити као одбрана од страха од постепене асимилације. Подробније истраживање указује на парадоксе и неконзистентност осећања припадности групи, на нестандардизованост симбола идентитета и њихову подложност интерпретацији – од привидне стабилности двоструког положаја људи који припадају *и овде и тамо*, до његове проблематизације и откривања унутрашњег осећања несигурности и двоструке изопштености припадника мањине, који не припадају до краја *ни овде ни тамо*.¹⁶

Примећује се поред тога и да се подручје испољавања етничитета у модерно доба од свепожимајуће етничке културе у широким подручјима свакодневице, сужава ка *симболичком етничитету*, како га је одредио Херберт Ганс, а подручје најгушће симболизације представљају празници. У случају посматране групе, највећу снагу показују празници везани за црквени (јулијански) календар, као и обележавање историјских догађаја. У том погледу су Свети Сава и прослава 300 година Велике сеобе најупадљивији примери. Начин на који се они обележавају указује на самосвест и афирмацију саме групе, укључујући и релације према окружујућем друштву и домицилној држави, као и према матичној земљи. Међутим, има и других примера који сведоче о несигурности и потенцијалној угрожености положаја етничких мањина, и поред савременог тренда „прослављања разли-

¹⁶ То је најбоље изразила једна моја саговорница (р. 1938) из претходног истраживања села Ловре речима: *овде ниси код куће, тамо ниси код куће...* (Прелић 1995: 136).

читости”.¹⁷ Резултати поново упућују на оно што сам изнела и у самом наслову књиге – на ситуацију двоструког припадања и двоструког не-припадања, која свакако није карактеристика само Срба у Мађарској, већ би се могла сматрати као једна од универзалних карактеристика мањинске ситуације.

У периоду у коме је истраживање обављено, Срби у Мађарској су се налазили у процесу видљивих спољних и унутрашњих промена,¹⁸ које траже и адаптацију стратегија идентитета. Тако су се етнички идентитет, као и стратегије идентитета којима се група служи, још једном показале као променљива категорија, иако је једна од њених функција да указује на трајност и континуитет. У посматраном периоду, група се показала способном да искористи све своје ресурсе за сопствену добробит. Остаје међутим отворено питање које су границе ове флексибилности, после којих адаптивност, променљивост и хибридизација идентитета заправо почињу да значе његово губљење.

Сумирајући резултате ова два истраживања, чини ми се значајним што су она обављена у једном специфичном периоду, и што, између осталог, представљају сведочанство о њему. У последњој деценији XX века у региону источне Европе мењали су се неки значајни фактори који утичу управо на статус етничких група, на концепте етничког идентитета и на могућности његовог испољавања. Зато ми се, између осталог, чинило битним да у интерпретацији што више контекстуализујем процесе етничке идентификације. Међутим, већ је речено да је и сам етнички идентитет флексибилан и историчан феномен. Тако се може претпоставити да се ситуација, рецимо у Ловри, за последњих 20 година значајно променила у односу на моје истраживање. То отвара питање обавезе, могућности и начина извођења поновљених истраживања.

Ниједно истраживање није идеално, па треба рећи и да у поменута два истраживања слабу страну представља недовољно познавање мађарског језика од стране истраживача, као и то да су економски аспекти проблема (пре свега у монографији у селу Ловри) релативно лошије обрађени.

Имајући сада у виду укупан рад групе истраживача која се бавила етницитетом у Етнографском институту, мислим да треба истаћи да смо се у истраживању етницитета мањина одвојили од стереотипа који мањине одређују као неке оазе архаичних образаца, или неки резервоар нетакнуте традиције који је опстао у неком другом окружењу, наводно недирнут

¹⁷ Видети нпр. део који говори о ритуалима свечаних отварања српских институција, у: Прелић, 2008: 354-364.

¹⁸ Као најупадљивија спољна промена може се одредити процес транзиције мађарског друштва, а унутрашња – процес депопулације српске групе.

спољним процесима – оваквих стереотипа је било и у српској етнологији у време кад сам почињала да радим. Такође, мислим и да смо се одвојили од стереотипа да се етнички идентитет, па и етничка култура, базирају само на фолклору и народној традицији. Етничке мањине су у нашим истраживањима посматране као културно и друштвено динамичне групе, чија култура може бити подједнако комплексна као и било која друга, а свакако је уплетена у односе међузависности са околним етничким групама, као и са већинском групом, а такође и државним институцијама и другим политичким факторима.

С друге стране, међутим, треба скренути пажњу и на то да фокусирање на проблем идентитета доноси и једну врсту редукције у истраживању културе – у смислу да, када говоримо о идентитету, говоримо о симболичким заједницама и симболичком процесу током којег се из корпуса традиције и културе издвајају одређени културни обрасци које група сматра високосимболичним управо у смислу одговора на питање – ко сам ја / ко смо ми? – али самим тим не представља целину културе групе. Студије идентитета се не баве свакодневним животом и културном историјом, традицијом, популарном културом и њиховим променама, мада се са њима бар у некој мери преплићу, и мада идентитет свакако има упориште у овим културним процесима или великим сегментима културе, он се не манифестује укупном културом једне групе, него симболима идентитета, који су у извесном смислу сведени.

У истраживањима Срба у Мађарској, међутим, као и у случајевима свих других група, значајна су наравно и шира истраживања свакодневнице, културне историје, популарне културе итд. То би могло бити подручје будућег рада које би могло да доведе до једног синтетичког дела посвећеног етнологији Срба у Мађарској. Треба свакако упозорити и да, с обзиром да се ради о релативно малобројној групи, са релативно неповољном старосном структуром, нека истраживања треба организовати што пре.

ЛИТЕРАТУРА

- Barth, Fredrik (ed.). 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Boston: Little and Brown.
- Благојевић, Гордана. 2005. *Срби у Калифорнији, обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Посебна издања 54, Етнографски институт САНУ, Београд.
- Cornell, Stephen and Daniel Hartman. 1998. *Ethnicity and Race: Making Identities in the Changing World*, Pine Forge Press.
- Gans, Herbert. 1979. Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies*, 2 (1): 1-20.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York.
- Дрљача, Душан. 1985. *Колонизација и живот Пољака у југословенским земљама*, Посебна издања 29, Етнографски институт САНУ, Београд.

- 1989. Сведеност имигрантске подкултуре Срба у Сједињеним америчким државама, *Зборник радова ЕИ САНУ*, 20, Београд, 49-56.
- 1990/а Гробиља Срба у дијаспори, као сведочанство савремених етничких процеса, *Етноантрополошки проблеми* 7, Београд, 67-73.
- 1990/б. Национално мешовити бракови Срба у околини Будимпеште, *Сеоба Срба некад и сад*, Београд, 295-310.
- 1998. Исељеници из Црне Горе у Дулуту (Минесота, САД), према црквеним мапицама, *Традиционална народна култура у Црној Гори*, ЦАНУ 54, 47-61.
- Дрљача, Душан – Зечевић, Слободан. 1981. Приступ етнолошком проучавању исељеништва из Србије, *Зборник радова Етнографског института САНУ* 12, Београд: 1-8.
- Дрљача, Душан – Прелић, Младена. 2005. Искуства Етнографског института у проучавању Срба у окружењу. У: *Положај и идентитет српске мањине у југоситочној и централној Европи*, ур. Војислав Становчић, САНУ, Научни скупови СХ, Одељење друштвених наука, 25, Београд: Међуодељенски одбор САНУ за проучавање националних мањина и људских права: 281-290.
- Ђорђевић, Тихомир. 1984. Српске колоније у Будиму и околини, *Наш народни живот*, III, Просвета, Београд, 247-261.
- Зечевић, Слободан. 1970. Срби у насељима око Будимпеште и неки њихови обичаји, *Гласник Етнографског музеја у Београду* 33, Београд, 109-122.
- Лукић-Крстановић, Мирослава. 1992. *Срби у Канади, Живот и симболи идентитета*. Посебна издања 36, Етнографски институт САНУ, Београд
- Павловић, Мирјана. 1991. *Срби у Чикагу: Проблем етничког идентитета*, Посебна издања 32, Етнографски институт САНУ, Београд.
- Прелић, Младена. 1995. *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Будимпешта: Издан.
- 2006. Ethnic Exogamy and Identity: Attitudes and Reality among Serbs in Hungary, in: Reginald Byron – Ullrich Kockel, (eds.), *Negotiating Culture: Moving, Mixing, and Memory in Contemporary Europe*. Muenster, Berlin, and London: LIT Verlag: 157-181.
- 2008. *(Н)и овде (н)и тамо: етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Посебна издања 64. Београд: Етнографски институт САНУ, Београд
- 2008/а. *Првих шездесет година Етнографског института САНУ (1947–2007): Осврт на пређени пут, Слике културе некад и сад*, Зборник Етнографског института САНУ, 24, Београд, 9-25.
- Софрић, Павле. 1903. *Празновање Бадње вечери и Божића у Сентандреји*, Ниш
- Терзин, Лазар. 1987. Народни обичаји православних Срба у Мађарској, *Сентандрејски зборник*, 1, САНУ, Београд, 347-386.
- Yelvington, Kevin A. 1991. Ethnicity as Practice? A Comment on Bentley, *Comparative Studies in Society and History*, 33: 158-168.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

39(=163.41)(439)(082)

159.922.4(=163.41)(439)(082)

323.1(=163.41)(439)(082)

НАУЧНИ скуп Етнологија Срба у Мађарској : стање и перспективе (2010 ;
Будимпешта)

Етнологија Срба у Мађарској: стање и перспективе / главни и одговорни
уредници Пера Ластих, Драгана Радојичић ; уредници Пера Ластих, Младена
Прелић ; извршни уредник Золтан Бада ; [превод (мађарски језик) Золтан
Бада, Пера Ластих, превод (енглески језик) Гордана Ристић]. - Београд :
Етнографски институт САНУ ; Будимпешта : Српски институт, 2015
([Будимпешта] : Alfa Press Design). - 192 стр. : илустр. ; 24 см. -
(Зборник радова / Српски институт) (Зборник / Етнографски институт Српске
академије наука и уметности; 29)

На спор. насл. стр.: Ethnology of Serbs in Hungary: Situation and
Perspectives. - "Зборник ... садржи радове са научног скупа који је под
истим називом одржан 19. и 20. новембра 2010. године у Будимпешти ..." -->
Предговор. - Тираж 500. - Стр. 7-8: Предговор / Пера Ластих, Младена
Прелић. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз
сваки рад. - Summaries ; Összefoglalók.

ISBN 978-86-7587-072-2 (ЕИ)

ISBN 978-963-08-8520-1 (СИ)

1. Српски институт (Будимпешта) 2. Етнографски институт САНУ(Београд) 3.
Мађарско етнографско друштво (Будимпешта). Народна секција
а) Срби - Етнoлошка истраживања - Мађарска - Зборници б) Срби -
Национални идентитет - Мађарска - Зборници

COBISS.SR-ID 215621388